

אימת הפלצות המשיחית

אצ"ג כתב שירה פוליטית רוחנית מתוך חתירה לקראת מלכות ומקדש. החוקרים המבועתים ניסו לברוח לממד האסתטי של כתיבתו, אך נאלצו להתקפל בפני הטקסט. צעד קטן וחשוב בדרך אל סודות שירתו

הלל ויס

מיטב חוקרי שירת אצ"ג וחבריהם חברו לאחרונה והרימו תרומת מחקר נכבדה שהייתה לספר "ממתכת השכל חצוב" (מוסד ביאליק) בעריכת פרופ' תנן חבר. הספר כולל מחקרים מושקעים עד דק, מצטיין בדרך כלל באיגויות דעת מופלגת, וזהו גם מקור תורפתו. לא מפני שהכלה יפה מדי, אלא מפני שהמגמה בחלק מהמאמרים מציינת ניסיונות חדשים להמשך הבריחה או אי היכולת להתמודד עם שירת אצ"ג בגלל חסמים נפשיים, פוליטיים ותרבותיים; בגלל המחויבות ל"שיח החדש" שאמנם פוחתת והולכת, ובעיקר בגלל חסמי שליטה בהיקפה של השירה ובתכונת הפרקטליות שלה.

שיטות החקירה של האגף השמאלי היו עיקור שירת אצ"ג מן העולם הפוליטי שלה והעמדתה על בשורתה האסתטית. אי אפשר לדון ב"מנופים רחוקי מהות" וב"המתכונת והדמות", מחזורי השירים המאוחרים, מבלי להתייחס לאופק הרב תחומי של הגעגוע, שתכליתו פוליטית-רוחנית במובן המטפיזי המטא-היסטורי הנבואי החותר לקראת מלכות ומקדש. אי אפשר לדון במהות השירית של אצ"ג בדור המסתייך מעצמו את מהותו ובורח אל אמנות הפרשנות בצורה הניזונית שלה, היינו המפרשת את עצמה ולא את היצירה כבת מהות.

מה שמתרחש בקובץ המחקרים החדש הוא שרוב החוקרים נאלצו לחזור בתשובה, במינונים המתאימים להם: לא במובן הדתי, אלא לחזור בהם או לתקן את תיות המוצא שלהם בראשית המחקר.

המשורר איבד שליטה

תופעה מרתקת נוספת היא שהחוקרים ברובם כמעט התעלמו מכל "השיח החדש", ההמשגה 'האקדמית' השקדית השלטת בשיח בדור האחרון. אלה שהשתלבו בו, הוכחשו מתוך הטקסט עד שנאלצו להתקפל מהתוות שלהם תוך כדי עבודתם. כך דן מירון בנושא 'קידוש השם' ואורית מיטל בעניין הפסיכולוגיה המגדרית ככלי לניתוח אצ"ג, או משה רון בעניין התאמת הכלכלה הפשיסטית ככלי אתי לזיהוי עולמו הערכי של אצ"ג.

נראה לי שאם החוקרים היו מתעמקים בקובץ 'אנקראון על קוטב העצבון', שהתפתח ולוקט משירים שחובדו בין 1923-1928 במקביל למחזורים ה'קושמאריים' ה'היסטוריים' הידועים כמחזורים האקספרסיביים ומשווים לשירים המאוחרים ביותר משנות החמישים-שמונים, העבודה הייתה נשכרת.

עיקר הספר הוא ניסיון מוצלח במידה רבה לכבוש כיבושן של קיימא באוקיינוס התטיס של שירת אצ"ג, זו שלאחר רחובות הנהר, מכרכים ז' והלאה. שירה אדירה, רב-קולית, רב-נושאת ורב היקפית, שבקעה והתפצלה מרחובות הנהר לים שאיננו מלא. המחקר כעת דומה לשיגור צוללות זעירות של אמודאים המסתיירים את מסכתם הפוליטית או המהוססת ומנסים לסמן בדגלון בקוטב הדרומי או על הירח איזשהו כיבוש לפיו יוכלו להגיד כבר היינו כאן. המעניין הוא שהחוקרים המרכזיים בקובץ, בעיקר דן מירון ואביב ליפסקר, חנן חבר וגם יהודית בראל במאמר קצרצר, מגיעים למסקנות זהות בדבר הזיקה העמוקה שבין הנושאים המקובלים כפוליטיים או "פשיסטיים" ותרגומם העמוק לנושאים הליריים-המוסיקליים והמגדריים-פסיכולוגיים אצל אורית מיטל. אבל החוקרים ממשיכים להתמקד רק בצלעונים הלא נגועים כביכול ב'אידיאולוגיה'.

רב הצלעוניות של גביש הנושאים ביצירת אצ"ג הוא הרבה מעבר למועדון הוויכוחים הפוליטי

והאידיאולוגי שבין בן גוריון ל'בוטינסקי, ואפילו שבין אצ"ג לחיים ויצמן, נושא שעסקה בו בספר חניטה גולטבלאט, שבדקה מהו המתח במסות של גרינברג העוסקות בפולמוסים הללו על הבית הלאומי בשנות העשרים לבין מקום המתחים ויצוגם בשירה. בספר ישנם שני מחקרים שפונים עדיין למחזורי השירה של שנות העשרים, החל מ"אימה גדולה וירח" (1924) - פואמה שהיוותה סדן לרוב המחקרים על אצ"ג עד לקובץ הנוכחי שפרץ את התחומין. האחד הוא המחקר של בעז ערפלי העוסק בפואמה "אימה גדולה וירח" בהשוואה ליצירתו של י"ח ברנר "מכאן ומכאן". השני הוא של חנן חבר על "סוד מלכא", ספר שהובטח על ידי אצ"ג בשיוכי פואמות אחדות אליו ופרסומים מוקדמים אחדים בשנות העשרים ולא הושלם. החידות הללו של אי ההשלמות, התאבכויות השירים והתפורותם למסכתות שונות ב"שולי שמים רחוקים", הן תופעה המלווה את כל שירת אצ"ג. כל חוקר נאלץ לגלות אותה בדם לבו, לחפש את זנבות פקעת חוטי הצמר שנסלחו תוך הסתבכותם אל קצווי ארץ. ביטוי לכך נמצא באחרית דבר של דן מירון לחלק ח' של כל כתביו:

"כתב היד של 'ספר העמודים' נמסר למו"ל בסתיו תש"ז. הוא סודר והגיע לכלל הגהה ראשונה ושנייה. לאחר שנתגלעה מחלוקת בין המשורר לבין הוצאה אצ"ג ביטל את הסכמתו ומכאן ואילך לא כינס ולא ערך המשורר את ספריו. התברר שעריכת ספר העמודים כרוכה בקשיים רבים. המשורר כלל בו מחזורי שירה שכבר נדפסו, אך הוא ערכם מחדש, הביא שירי נויים בנוסחי השירים היחידים; הפקיע שירים מתוך מסכתות מסוימות ושילבם באחרות."

ניכר שהמשורר איבד שליטה. שירתו תקפה אותו. הוא לא יכול היה לעצור את השטף השירי הרב סינכרוני שלו אפילו לשנייה אחת. כשהוא בא לסכם עם המו"ל סוף סוף איך ייגמר הספר לאחר שנים של התלבטויות, עימדו והגהה שנייה, הכול נגמר בפיצוץ גדול. שירתו הפכה, כמו נקודת אור היפרטקסטואלית ההולכת ומתרחבת בו זמנית לכל רוחות השמים, למפץ גדול ולגלקסיות. לא ניתן נפשית ורוחנית לארגן רב-מהלך כזה הבנוי כמו שרפי הקודש ההולכים בו זמנית לכל הכיוונים לעריכת ספר דיאכרוני שמתחיל ונגמר בספרוד עמודים עוקבים. מהדורה ממוחשבת ומעומדת ומקושרת בתוכה בין ביטוי לבטוי מתאימה יותר למעקב אחד שירת אצ"ג. רק האכזריות של דן מירון אפשרה לחתוך בבושר החי או להחיות את בושר המת העמידה את המהדורה הקיימת שגם בה בליט

ברירה ניצבים שירים יתומים מהקשריהם.

פמיניזם תחת אסתטיקה

גלי התפרצות חדשים של שירת אצ"ג בעקבות מלחמת קדש, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים הניעו וחוללו את הסחרחרת באנגויות ייאוש שחורות חדשות ומתחדשות לצד אנרגיות אור ושמשות חדשות המייצבות את הגלים המאניה-דיפרסיביים שאפיינו את שירת אצ"ג מראשיתה ב'1912. התגשמות הנוראות הראשונות והחרדות בשואה, ביטוי בלתי נסבל אצל אצ"ג, שהעדיף את הביטוי 'כרת גלויות', לא דגעה גם במסכתות הליריות שכיסו בתהומן על הזוועה.

הגל הקודם של הבריחה מעולמו המשיחי של אצ"ג, שהונהג על ידי חנן חבר לפני כעשר שנים, עסק בניסיון לאסתטיזציה של שירת אצ"ג מאימת הפלצות המשיחית. כעת תוקפת אחת המחברות, אורית מיטל - במאמרה 'הרץ, הענוג והתקיף - גופניות, זהות ומגדר בשירת אצ"ג' - את עמדתו המיושנת של חנן חבר בעניין המשמעות האסתטית בלבד של הנושאים הפוליטיים. כלומר, לדעתו של חבר אצ"ג לא השתגע לגמרי להיות חס וחלילה איזה משיחיסט אפל. לפי השערתו, אצ"ג לא ממש התכוון לנושא המשיחי, אלא השתמש בו כמטפורה לשחרור האנרגיות הפואטיות שאפשר להפיק ממנו. לעומת עמדה זו כותבת אורית מיטל נגד "קוראים רבים שניסו 'להציל' את שירתו באמצעות הפרדה של הפואטי מן הפוליטי". אך מיטל אינה טובה ממנו. בתחילת דרכה במאמרה היא טוענת שהקריאה תחשוף את חתרנותו של הטקסט ותראה כיצד "משמשות עמדות פוליטיות קיצוניות הסוואה לדרמה אישית פסיכולוגית רבת עוצמה". במקום אסתטיקה באה הפסיכולוגיה הפמיניסטית. אף היא מנסה לחתור כלשונה תחת האושריות ה'גבריות' של שירת אצ"ג ולנכס כלומר להתנקש ביצירה באמצעות נקודת התצפית הפמיניסטית. אך אבוי, היא נכשבת כליל לקסמו הגברי של אצ"ג.

המסכת "ממתכת השכל חצוב" נדפסה ב'מעריב' בראשית תשל"ד, והיא בעצם מחזור שירי שעובד ונחתם כל פעם מחדש בין השנים תשכ"ט לתשל"ג. לא רק חתימת-סיומו מדינית-פוליטית אלא השיר כולו מכחיש את מחקרי הקובץ. אחד מפרקי המשנה שלו הוא: "סוטי יה אינם בוכים". די לקרוא את המוטו השירי המכחיש את המסה של אורית מיטל: "מי עשאני לצופה מן נהרות בבל/ ומנחלים קד" רון לירושלים די זהב/ ואל גבעת המור/?/ זה לבי האוהב: בר לב אבוי/ זה לבי האוהב בר לב אמי/ שונספו - ודם עינם לציון".

המסכת נכתבה לאחר ששת הימים, בעיקר בתקופת מלחמת ההתשה ובתחילת האיום של הנסיגות מסיני שקדמו בחמש שנים לביקורו של סאדאת. השיר שכותרתו הושאלה או נוכסה עומד בסתירה מסוימת לחלק ניכר מהמחקרים שלהם השאיל את שמו. אצ"ג לא נרפא משיגעונו.

עורך הקובץ, חנן חבר, אינו מגלה בדברי ההקדמה את מקור הכותרת או את הדהודיה בשירת אצ"ג, המתנוססת על מחזור. שעיקר עניינו גבורת ישראל ואלוקיו לעומת מבוסת מנהיגיו. הכותרת המנותקת כשלעצמה יכולה להתנוסס בכל מקום - השכל אינו בשר ודמי אלא איזה רימוי פוטוריסטי של אדם מכונה ושכלו הרובוטי שעבר ממתכת לסיליקון ממזועזע. או בלשון הגרינברגית, שכל פרכוכי (פריך ורך, היינו רופס). אבל כמוכן, אין זה השדה הסמנטי שבו מתנהלת שירת אצ"ג, החוצבת את שכלה מאנושיותה ומהמקור שבו חוצבה נשמרת ולא מפשים טוטאליטרי כמקובל בהתנצלויות הבלתי פוסקות מדוע בכל אופן

עוסקים פאר האינטלקטואלים של השמאל הלא מתון בשירת אצ"ג.

אמנם המחקרים כולם וכשלעצמם מושקעים ומקוריים, והקורא המשכיל הסבילני שלא איבד ענינו בשירה קלאסית ובשירת גרינברג ימצא בו עניין רב. השאלה היא האם היש קורא שכזה. מלבד אותם מניין אנשים שחקר אצ"ג הוא נתח חשוב בקריירה שלהם, הנודדים במחקריהם מקובץ מחקרים לקובץ מחקרים, היש המוכן להשקיע למדנות תלמודית בשירת אצ"ג מבלי לאבד את סערות הנפש ולא רק לדפרף?

חייבים שירה חדשה

על אף המפעל המונומנטלי של הוצאת כל כתבי אצ"ג, שירתו אינה יכולה בינתיים, וכנראה גם לא בעתיד הנראה לעין, להיות לנחלת הציבור, להעמיד עשרות אלפי קוראים שהשירה היא להם לחם. גם לא הציבור הפוטנציאלי שאמור להיות מקושר לשירת אצ"ג, ולמעשה כל מה שיש לו הוא אופק 'מקור ראשון', 'משיב הרוח' ו'נקודה', שהם שכפול של אותו עיתון, כאשר הטעם השירי של האינטלקטואלים הדתיים נע בין 'מימד' ל'קולך'. אין תיבת תהודה ציבורית מעבר לכוכב נולד והישרדות ואין מי שיבנה אותה, גם לא המציאות המרה של היום. המפעלים הסנסציוניים של בית אצ"ג אינם יכולים בסופו של יום להגביר את מקומה של השירה הזאת מול תיבת התהודה החסלנית של התקשורת ומול העולם הציוני לשעבר והעולם היהודי בכלל. אין כיום תודעה יהודית ריבונית טוטאלית שהיא תנאי להתמזגות עם שירת אצ"ג מכיוון שהיא מראש נחשבת לגזענית ולכן אין כלי לשירת אצ"ג. גם לא במשרד החינוך והתרבות, הגם שאגפים מתוכו קשורים עכשיו לתרבות הדביזיוניסטית - שאף היא לא היוותה מעולם כלי של ממש לקליטה ולהתמודדות עם שירת אצ"ג, מלבד ימי המחותרת כשדיברה ללוחמים הכלואים ולחברים המעטים ב'ברית הבריונים'. ובוודאי שאין לה מקום בחולשת נתיניהו והנסיכים כיום. אמנם מרגין הוא לראות את הקהל הנוהר למלא את בית אצ"ג וכל הכבוד לגאולה כהן, אבל את האמת שומעים בתוכנית ההתנצחות בינה לבין אלי עמיר. אין אופק. בינתיים, זה מה יש.

כדי לדלג לתקופה הבאה, אם תהיה, חייבת לפרוץ שירה לאומית חדשה ואקטואלית שאינה נשענת על חוויות המהפכה הרוסית, מלחמת העולם הראשונה ואפילו לא השואה כפי שהיא נתפסת ברחובות הנהר. זוועת המציאות הנוכחית היא שתיצור זיקה לשירה הזו, אבל לא תחיה אותה. העברי היהודי החדש ידלג לשירה חדשה כגמד הנישא על כתפי ענק.

חידוש נוסף ומרגין בספר הוא במשתמע שגם חנן חבר חזר בתשובה מן האמונות הקודמות שלו ששירת אצ"ג עיקרה בהישגים האסתטיים שלה והפוליטיקה היא רק משל. כעת יש כל מיני קווי נסיגה חדשים, כמו שאצ"ג בשירת ארץ ישראל המוקדמת שלו עוד לא מצא די כוח בתוך הייאוש הכללי לתרגם את חזיונו למשנה פוליטית. הדברים האלה אמנם נכונים במידת מה, אך גם יצירות מסוף מלחמת העולם הראשונה ועוד לפניו נשאבות לא רק למטפוריקה של הפוליטיקה המשיחית אלא לייצור עצמו. כבר אז, כמו במחזור "כלב בית" שבו יש קבוצת שירים "בסוד המשיח", אך למעשה עוד בטרם עלותו, עוד בהיותו בתקופה המדקסיסטית שלו, כבר היה אצ"ג שריו בתוך הפוטנציאל הפוליטי.

קובץ המחקרים "ממתכת השכל חצוב" הוא צעד קטן אך חשוב ומהותי בקידום מסע הכרת סודותיה של שירת אצ"ג אל הארץ המובטחת - מנהר ועד נהר, והיא לא לכך כיוונו החוקרים.